

ภาพปูนปั้นบนฝาผนังในวิหารวัดบางกะพ้อม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม *

Stucco Decorated on Internal Wall of Vihara of Wat Bangkapom at Amphawa District in Samut Songkhram Province

ชัยณรงค์ วิรุฬพัฒน์**

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภาพปูนปั้นบนฝาผนังและศิลปกรรมภายในวิหารวัด บางกะพ้อม ศึกษาเนื้อหาความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนา ความเชื่อ ประเพณีในกรณี ฝีมือช่างพื้นบ้าน และศึกษารูปแบบทางศิลปกรรมเพื่อกำหนดยุคสมัยภาพปูนปั้นโดยการเปรียบเทียบกับศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะช่วงปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการศึกษาเปรียบเทียบอิทธิพลในการสร้างงานพุทธศิลป์ในวิหารวัดบางกะพ้อมนั้น มีรูปแบบคล้ายคลึงกันกับงานจิตรกรรมของช่างหลวง เช่น งานศิลปกรรมในเขตพุทธาวาส วัดสุทัศนเทพวราราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร และวัดอื่นๆ ในช่วงสมัยเดียวกัน

จากผลการศึกษาพอจะสรุปได้ว่า เนื้อหาที่นำมาใช้ในภาพปูนปั้นนี้ เป็นเรื่องราวในพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ อันมีต้นเค้ามาจากพระไตรปิฎก ได้แก่ เรื่องพุทธประวัติ จากพระสูตรต้นตปิฎก หรือจากพระปฐมโพธิกถา ส่วนเรื่องอื่นๆ ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูป และเนื้อหาเกี่ยวกับจริยวัตรของสงฆ์ ได้แก่ อสุภ-กรรมฐาน จุตงค์วัตร เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีวิถีชีวิตประจำวันของคนในพื้นที่ปรากฏในภาพปูนปั้นด้วย

ภาพปูนปั้นนอกจากจะมุ่งไปทางเนื้อหาโดยตรงและสุนทรียศาสตร์ในศิลปกรรมแล้ว แต่ทว่ายังแสดงสื่อสัญลักษณ์ที่สร้างความหมายให้กับพุทธสถานและบริบทโดยรวมของสังคม ดังเช่น วิถีชีวิตประจำวัน ความเชื่อ และประเพณีของคนไทยในท้องถิ่น

Abstract

The object of this thesis research is to discuss the relationship of Buddhism belief and folk art skill that lead to the inspiration and creation of the stucco sculptures and paintings in Wat Bangkapom.

To understand fully the influences at the time these sculptures were made this research discusses art movements during the beginning of Rattanakosin era, especially the last period of King Rama 3 until the beginning period of King Rama 4.

Certain elements in the art found in Wat Bangkapom can be easily compared to the artistic style of the royal painter at that time. Art created by the royal painter in Wat Sutathepwararam, Wat Prachetuphonmagkalam, and Wat Ratchaorodsaramrachawiharnand are very similar to the art created in Wat Bangkapom.

* เนื้อหาของบทความเรียบเรียงจากวิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปมหาบัณฑิต สาขาทัศนศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๕๔ เรื่อง สัตว์ในงานทัศนศิลป์ไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๔-๒๕๕๔ โดยมี อ.ดร.สุธา ลิ้มสวัสดิ์เป็นอาจารย์ผู้ควบคุมการทำวิทยานิพนธ์

** นายชัยณรงค์ วิรุฬพัฒน์ นักศึกษาปริญญาศิลปมหาบัณฑิต สาขาทัศนศิลป์ คณะจิตรกรรมประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, Binhoo_tong@hotmail.com

All of the temple art created at this time were also influenced by Buddhist history scriptures, monk activities, and ordinary people lifestyles. The aesthetics of the art present symbolic meaning into social life, Thai belief, and Thai culture.

บทนำ

จังหวัดสมุทรสงครามในอดีตนับว่าเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทั้งในเรื่องประวัติศาสตร์ สิ่งที่เป็นหลักฐานทางโบราณคดีก็คือ ของที่นำมาจากวัดร้างในท้องถิ่น เช่น เสาหิน พระพุทธรูป ลายปูนปั้น หน้าบันไม้แกะสลัก และอื่นๆ เป็นสิ่งที่มีประโยชน์อย่างมากในการกำหนดอายุของชุมชนแห่งนี้ก็คือ เศียรพระพุทธรูปหินทรายแดง ที่พบริมคลองในเขตบ้านเขายี่สาร และเสมาของพระอุโบสถ ทำให้เชื่อแน่ว่าประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐ นั้น ได้มีชุมชนและวัดเกิดขึ้นแล้ว*

การสืบเนื่องของอารยธรรมและเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่ดำเนินมาจกสมัยอยุธยา และรุ่งเรืองชัดเจนในต้นรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบันนี้แหล่งโบราณคดีที่สำคัญของภูมิภาคนี้ เกิดขึ้นจากอิทธิพลทางธรรมชาติและ ความเชื่อความศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่มีการพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งได้แก่โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ซึ่งเห็นได้ตามศาสนสถานทางพุทธศาสนา** ดังเช่น วัดเพชรสมุทรวรวิหาร วัดบางกุ้ง วัดจุฬามณี วัดอัมพวันเจติยาราม วัดพวงมาลัย วัดเขายี่สาร วัดปากน้ำ วัดบางกะพ้อม และ วัดบางแคใหญ่ เป็นต้น

ด้วยความที่กษัตริย์ต้นราชวงศ์จักรีมีความผูกพันกับจังหวัดสมุทรสงคราม คือ ในสมัยต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ อำเภอมอพวา จังหวัดสมุทรสงครามได้กลายเป็นสถานที่พระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และของพระราชินีของไทยถึงสองพระองค์คือ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การที่พระราชวงศ์จักรีมีความผูกพันกับอำเภอมอพวา จังหวัดสมุทรสงครามเช่นนี้ ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์ วัดอัมพวันเจติยารามเรื่อยมา จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทำให้ศิลปกรรมส่วนใหญ่ภายในวัดมีรูปแบบเฉพาะในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ศิลปกรรม และภาพปูนปั้นในวัดบางกะพ้อม เป็นสิ่งยืนยันได้ว่าช่างพื้นบ้านได้ปรับปรุงดัดแปลงอิทธิพลทางศิลปกรรมจากภายนอกให้เข้ากับประเพณีและสภาพแวดล้อมของสังคมท้องถิ่น เสริมแต่งประกอบให้เข้ากับศิลปวัฒนธรรมตามสมัยนิยมด้วยภูมิปัญญาของตน ทว่าผสมผสานจนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น แสดงออกตามรู้สึกนึกคิดด้วยแรงศรัทธาในพระพุทธศาสนา สร้างสรรค์ศิลปกรรมเพื่อจรรโลงพุทธศาสนาโดยให้วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน

จากการศึกษาภาพปูนปั้นในวัดบางกะพ้อม ที่ผ่านมามีส่วนใหญ่เป็นการศึกษาภาพปูนปั้นในภาพรวม ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ศิลปะประกอบกับเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา โดยยังไม่มี การวิเคราะห์อย่างละเอียด ในด้านองค์ประกอบทางศิลปะ เช่น การจัดวางภาพ สี รูปทรง และความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในชุมชน เป็นต้น และการศึกษาผลงานประติมากรรมและจิตรกรรมฝาผนังของไทยที่กระทำโดยส่วนมาก มักไม่ให้ความสำคัญกับศิลปกรรมในพุทธสถานที่เป็ นผลงานของช่างพื้นบ้าน วัดบางกะพ้อม อำเภอมอพวา จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นศาสนสถานอีกแห่งหนึ่งที่ไม่ได้รับการศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของวัด กิจกรรมทางวัฒนธรรม ปูนยืงวัตถุและศิลปกรรมที่มีคุณค่าทางศิลปะตามหลักการการค้นคว้าทางวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพปูนปั้นตกแต่งฝาผนังภายในพระวิหารวัดบางกะพ้อมนี้ยังมิได้มีผู้ศึกษาวิจัยในระดับลึกแต่อย่างใด

* ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, สังคมและวัฒนธรรม ชุมชนคนยี่สาร : ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นบ้านเขายี่สาร (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร องค์การมหาชน, ๒๕๔๕), โดย ศิริศรั วไลโกดม, ๕๒.

** คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสมุทรสงคราม. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔). จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒, ๖๒.

ดังนั้น การศึกษาภาพปูนปั้นตกแต่งฝาผนังภายในพระวิหารวัดบางกะพ้อม อำเภอมะนัง จังหวัดสมุทรสงครามในครั้งนี้ จะเป็นการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของวัดบางกะพ้อมจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่น่าเชื่อถือ เพื่อเป็นการรวบรวมเรื่องราวของวัดบางกะพ้อม อย่างจริงจัง และเน้นศึกษารูปแบบของประติมากรรมปูนปั้นและภาพจิตรกรรมตกแต่งภายในพระวิหารของวัดบางกะพ้อม เทคนิควิธีการรังสรรค์การจัดวางองค์ประกอบของภาพ เนื้อหาที่มีความสัมพันธ์กับศาสนา ความเชื่อพื้นบ้าน ขนบประเพณีและวัฒนธรรมในพื้นที่นั้น จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า เรื่องราวที่ปรากฏในผลงานปูนปั้นตกแต่งฝาผนังพระวิหารวัดบางกะพ้อมจะเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ตำนานพระพุทธรูป พระวินัยและจริยาวัตรของสงฆ์ เช่น ธุดงค์วัตร และ วิถีชีวิตชาวบ้าน เป็นต้น เนื้อหาเหล่านี้ได้รับความสำคัญในการตกแต่ง เพื่อสื่อเรื่องราวเป็นสำคัญ และรูปแบบของประติมากรรมปูนปั้นและภาพจิตรกรรมตกแต่ง รวมทั้งเทคนิคในการสร้างสรรค์เป็นเทคนิคอาจจะมี ความเกี่ยวข้องกับศิลปกรรมของจีน ที่ปรากฏในศิลปกรรมแบบอยุธยาตอนปลาย และแบบรัตนโกสินทร์ตอนต้น

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

๑. ศึกษาเนื้อหา รูปแบบ เทคนิคและวิธีการสร้างงานปูนปั้นของช่างอยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นรวมทั้งช่างพื้นบ้าน เพื่อค้นหาอัตลักษณ์ทางศิลปะปูนปั้นของช่างพื้นบ้านชาวสมุทรสงคราม
๒. ศึกษาเนื้อหาและรูปแบบของงานปูนปั้นภายในพระวิหารวัดบางกะพ้อม
๓. วิเคราะห์งานปูนปั้นที่ตกแต่งพระวิหารโดยการเปรียบเทียบเพื่อกำหนดยุคสมัยของศิลปกรรมในพระวิหาร

การดำเนินการวิจัย

๑. ศึกษาค้นคว้าแนวความคิดในการสร้างงานศิลปกรรมเฉพาะในสกุลช่างรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อหาลักษณะร่วมและความแตกต่างของสังคมในการเปรียบเทียบศิลปกรรมยุคสมัยเดียวกัน
๒. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่เก็บไว้ภายในวัดบางกะพ้อมและเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของวัด
๓. ศึกษาประวัติศาสตร์สภาพสังคม การเมือง และเศรษฐกิจในช่วงเวลาที่สร้างวัดบางกะพ้อม ซึ่งเน้นเนื้อหาเกี่ยวกับการสร้างศิลปกรรมภายในวัดเป็นสำคัญ
๔. สำรวจงานปูนปั้นตกแต่งภายในพระวิหารวัดบางกะพ้อม โดยการถ่ายภาพ และบันทึกเป็นหลักฐาน เป็นข้อมูลในการศึกษา
๕. รวบรวมข้อมูลทางศิลปกรรมของวัดบางกะพ้อม เพื่อศึกษาหาลักษณะร่วมของศิลปกรรมและอิทธิพลศิลปกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเป็นการเปรียบเทียบกับศิลปกรรมในพระวิหารวัดบางกะพ้อม
๖. วิเคราะห์ข้อมูลศิลปกรรม เกี่ยวกับแนวความคิด เทคนิค และการสร้างรูปแบบของงานปูนปั้นระบายสี ในพระวิหารวัดบางกะพ้อม
๗. สรุปผลการศึกษางานปูนปั้นตกแต่งภายในพระวิหารวัดบางกะพ้อม ในด้านประวัติที่มา ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี รูปแบบ และยุคสมัย

ผลการศึกษา

จากการศึกษาวิเคราะห์ภาพปูนปั้นตกแต่งภายในพระวิหารวัดบางกะพ้อม อำเภอมะนัง จังหวัดสมุทรสงคราม ผู้ศึกษาได้ ทำการศึกษาประวัติความเป็นมาของจังหวัดสมุทรสงคราม ประวัติวัดบางกะพ้อม รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวิหารวัดบางกะพ้อม และที่สำคัญคือ ภาพปูนปั้นตกแต่งภายในพระวิหารวัดบางกะพ้อม ซึ่งได้นำมาเปรียบเทียบกับศิลปกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยเฉพาะสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่ง

เกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการค้นคว้า รวบรวมเอกสารอ้างอิงและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ออกสำรวจเก็บข้อมูลโดยใช้วิธีจัดบันทึกรายละเอียด บันทึกโดยใช้กล้องบันทึกภาพพร้อมเสียง ใช้เทปบันทึกเสียง ถ่ายภาพ เขียนภาพลายเส้น ทำแผนผังและอื่น ๆ ที่จำเป็นสำหรับการนำมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ความรู้ในเรื่องที่ต้องการศึกษาเป็นพิเศษ จึงได้ผลสรุปจากการศึกษาค้นคว้าดังรายงานต่อไปนี้

จากการศึกษาวิเคราะห์ภาพปูนปั้นตกแต่งภายในพระวิหารวัดบางกะพ้อม อำเภอมั่นพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ผู้ศึกษาได้ ศึกษาประวัติความเป็นมาของจังหวัดสมุทรสงคราม ประวัติวัดบางกะพ้อม รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวิหารวัดบางกะพ้อม และที่สำคัญคือ ภาพปูนปั้นตกแต่งภายในพระวิหารวัดบางกะพ้อม โดยนำมาเปรียบเทียบกับศิลปกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยเฉพาะสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พบประเด็นที่น่าสนใจหลายประการที่สามารถนำมาเปรียบเทียบกำหนดยุคสมัย และรูปแบบ เนื้อหาการแสดงออกในภาพปูนปั้น

จากการศึกษาได้พบว่า จากเอกสารแผ่นปลิวที่วัดพิมพ์แจกันนั้น ระบุไว้ว่า วัดบางกะพ้อม สร้างขึ้นราวปี พ.ศ.๒๓๑๒ ในสมัยอยุธยา จากหลักฐานอ้างอิงจากแผ่นปลิว แล้วเปรียบเทียบกับปีพุทธศักราชตามลำดับราชวงศ์พระมหากษัตริย์ไทยแล้ว ปรากฏว่า พ.ศ.๒๓๑๒ อยู่ในสมัยกรุงธนบุรี ดังนั้นวัดบางกะพ้อมจึงถือว่าเป็นสมัยกรุงธนบุรี แต่ไม่ได้หมายถึงการสร้างวิหารรอยพระพุทธรูปบาทจำลอง ที่ผู้ศึกษาทำการศึกษาภาพปูนปั้น

นอกจากนี้ผู้ศึกษาให้ข้อสังเกตว่า ศัพท์ว่า วิหาร กับ มณฑป เมื่อมาบอกหน้าที่การใช้งานที่ถูกต้องนั้น ผู้ศึกษามีความเห็นว่า อาจจะเรียกวิหารรอยพระพุทธรูปบาทว่า มณฑปรอยพระพุทธรูปบาทวัดบางกะพ้อมด้วยก็ได้

รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

จากการศึกษาโครงสร้างสถาปัตยกรรมและหน้าบัน เพื่อกำหนดยุคสมัยให้ชัดเจนขึ้น ได้พบว่าศิลปกรรมภายในวัดบางกะพ้อมทั้งด้านรูปแบบทางสถาปัตยกรรม พบว่าพระวิหารวัดบางกะพ้อม เป็นอาคารแบบชั้นเดียวก่ออิฐถือปูน หลังคาวิหารเป็นศิลปะแบบจีน คือไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หลังคาทรงทึบ มุงกระเบื้องดินเผา มีอิทธิพลของสถาปัตยกรรมจีน หรือที่เรียกว่า ทรงเก้งจีน หรือ ตึกเก้ง หน้าบัน ตกแต่งด้วยภาพปูนปั้นเป็นรูปบุคคลขนาดใหญ่ แต่งกายคล้ายทหารฝรั่ง และตกแต่งด้วยภาพปูนปั้นเป็นลวดลายพันธุ์พฤกษา แสดงออกเชิงสัญลักษณ์มงคล ชุ่มประตูประวิหารทำลักษณะคล้ายเก้งจีนมีกรอบประตูเป็นรูปวงกลมประดับด้วยลวดลายปูนปั้น และประติมากรรมลอยตัว รูปทหาร หรือ ตึกตาอับเฉาระบายสีตกแต่งทั้งด้านหน้า และด้านหลัง ชุ่มประตูประวิหาร

หน้าต่างตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้น และลายเทศ ผนังด้านข้างเจาะหน้าต่างกลางผนังเพียง ๒ ด้าน เป็นรูปวงรี มีประตูกลมเข้า - ออกตรงกัน ๒ ประตู และมีกำแพงแก้วล้อมรอบ ส่วนภาพปูนปั้นตกแต่งด้วยเครื่องถ้วยชามเบญจรงค์ฝังไว้ และมีการเขียนสีลงบนปูนปั้นด้วย รูปแบบทางสถาปัตยกรรมดังกล่าวเป็นแบบพระราชนิยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

รูปแบบภาพปูนปั้น

จากการศึกษาพบว่า ภาพปูนปั้นภายในวิหารวัดบางกะพ้อม เน้นไปทางการสื่อความหมายของภาพเชิงสัญลักษณ์* การจัดวางองค์ประกอบในภาพ และเห็นวิธีการทำงานในเชิงช่าง ระหว่างเทคนิคปูนปั้นที่เป็นงานประติมากรรมแบบนูนสูง และงานจิตรกรรมที่อยู่บนพื้นระนาบ ด้วยเทคนิคทั้ง ๒ อย่างที่แตกต่างกันนี้ เป็นตัวกำหนดการจัดวางองค์ประกอบของภาพที่เป็นเรื่องเดียวกัน และแสดงให้เห็นการจัดวางภาพปูนปั้นบนผนังของช่างสมัยโบราณที่ยังคงสืบทอดมาอย่างสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วิถีทางในการดำเนินงานทางด้านแนวความคิดผสมผสานระบบความคิดแบบสมัยอยุธยากับแนวคิดที่เปลี่ยนแปลงไปในรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะสมัย

* สัญลักษณ์ที่ปรากฏ เช่น เรื่องพุทธประวัติ ตำนานรอยพระพุทธรูป ฤๅษีคฤๅคร เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นว่ารายละเอียดในส่วนประกอบของภาพ เช่น ภาพบุคคล ภาพทิวทัศน์ ภาพสัตว์ และสถาปัตยกรรม มีความแตกต่างจากคตินิยมแบบดั้งเดิมหรือแบบขนบนิยม

ลักษณะที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งคือ เทคนิคและวิธีการ ซึ่งมีส่วนสำคัญที่เป็นตัวบังคับในการจัดวาง เช่น ตำแหน่ง ซึ่งบางตำแหน่งในงานจิตรกรรมจะมีอิสระในการทำงานมากกว่า แต่ระเบียบในการจัดวางในงานปูนปั้นจะชัดเจนมากกว่า และด้วยเทคนิคก็เป็นส่วนประกอบอีกอย่างหนึ่งในการจัดการในเรื่องมุมมอง ด้วยเช่นกัน น้ำหนักแสงเงาในงานปูนปั้นเกิดขึ้นจากแสงในธรรมชาติ ส่วนในงานจิตรกรรมนั้น เกิดขึ้นจากการจัดการในการใช้น้ำหนักของสีอ่อนและแก่ ผลกระทบใกล้เคียงและใกล้เคียงด้วยขนาดเล็กและใหญ่ ส่วนงานปูนปั้นผลกระทบใกล้เคียงด้วยสายตา ดังนั้นแม้จะเป็นเรื่องเดียวกัน แต่การเกิดวิสัยในการมองภาพสร้างความงามและความรู้สึกที่แตกต่างกันออกไป และยังแสดงให้เห็นความสามารถในการจัดการของช่างโบราณที่มีแนวความคิด ความเชื่อ ในพระพุทธศาสนาโดยใช้ศิลปะภาพปูนปั้นในการแสดงออก

การศึกษารูปแบบของงานปูนปั้น เป็นลักษณะทั้งอุดมคติ เลียนแบบตามธรรมชาติและจินตนาการ โดยการรวมทั้งสามส่วนเข้าด้วยกัน เป็นการปั้นภาพเล่าเรื่อง ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ภาพปูนปั้นตกแต่งภายนอก และภาพปูนปั้นตกแต่งภายใน

ประเภทแรก ภาพปูนปั้นตกแต่งภายนอก

รูปแบบอาคารแบบทรงโรงและลวดลายบนหน้าบันปูนประดับตกแต่งไว้บนหน้าบัน ชุ่มประตู่ ชุ่มหน้าต่างด้านหน้าและด้านหลัง เป็นลวดลายมงคลอย่างจีน มีรูปแบบผสมผสานกันทั้งแบบศิลปะไทย ศิลปะจีน และแบบศิลปะตะวันตก เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับภาพปูนปั้นในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพบว่าอาคารทรงโรง มีรูปแบบการตกแต่งแบบทรงเก๋งจีน ลวดลายบนหน้าบัน และชุ่มประตู่ ชุ่มหน้าต่าง อีกทั้งช่องประตูก็มีกรอบเป็นวงกลมอย่างประตูของอาคารจีนด้วย

การประดับตกแต่งภาพปูนปั้นหน้าบันวิหารวัดบางกะพ้อม มีการนำเอาสิ่งของเครื่องใช้ สัตว์ ผลไม้ ลายพันธุ์พฤษภามานำเป็นภาพลวดลายสัญลักษณ์ภาพปูนปั้นตัวบุคคล สัตว์ สิ่งของ รวมถึงลายใบไม้ ดอกไม้ หรือลายพันธุ์พฤษภามาประดับบนหน้าบัน ชุ่มประตู่และหน้าต่างวิหารวัดบางกะพ้อม ไม่เพียงแต่ศิลปะแบบไทยผสมจีนเท่านั้น ยังพบอีกว่ามีรูปแบบทั้งอิทธิพลตะวันตกด้วย เช่น ลักษณะลายใบคล้าย ใบอะแคนทัส และรูปตัวบุคคลลักษณะออกเหมือนจริงแต่งกายแบบฝรั่งในสมัยนั้น

ส่วนชุ่มประตู่วิหาร มีลักษณะคล้ายเก๋งจีนมีช่องประตูเป็นรูปวงกลม เข้า – ออก ตรงกัน ๒ ประตู กว้างประมาณ ๑.๔๘ เมตร สูงประมาณ ๑.๔๘ เมตร ประดับด้วยลวดลายปูนปั้น และประติมากรรมลอยตัว รูปทหาร หรือ ตุ๊กตาอัฒจันทร์บายสีตกแต่งทั้งด้านหน้า และด้านหลังของชุ่มประตู่วิหาร

ส่วนหน้าต่าง อยู่ตรงกลางผนังด้านข้างเจาะผนังเพียง ๒ ด้านเป็นรูปวงรี กว้างประมาณ ๑.๑๐ เมตร สูงประมาณ ๑.๔๗ เมตร ตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้น และลายเทศ กรอบหน้าต่างเป็นรูปไข่หรือรูปวงรี รูปแบบทางสถาปัตยกรรมออกมาในแบบพระราชนิยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะภายในวิหารซึ่งก่อสร้างตามแบบจีนมีเครื่องถ้วยชามเบญจรงค์ฝังไว้ และมีการเขียนสีลงบนปูนปั้นด้วย และล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วสูงประมาณ ๕๐ เซนติเมตร กว้างประมาณ ๑๙.๗๓ เมตร ยาว ๒๔.๑๖ เมตร (ภาพที่ ๑)

ภาพที่ ๑ วิหารวัดบางกะพ้อม สถาปัตยกรรม “ทรงโรง”

ประเภทที่สอง ภาพปูนปั้นตกแต่งภายใน ภาพปูนปั้นตกแต่งภายในผนังลักษณะนี้ ไม่ได้พบมากนักในงานศิลปกรรมโบราณของไทย โดยที่วัดบางกะพ้อมนี้ ที่ปูนรูปนูนต่ำเป็นฉากภูมิประเทศ ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ และที่ปั้นแบบนูนสูงเป็นรูปบุคคล อาคารสิ่งก่อสร้างต่างๆ และมีการลงสีฝุ่นทับด้วย ส่วนเรื่องราวที่ปั้น มีพุทธประวัติ ตำนานพุทธบาทสำคัญ ๕ แห่ง จุติจักรวรรดิ และอสุภกรรมฐาน เป็นต้น

ความพิเศษของงานปูนปั้น นอกจากเรื่องราวที่กล่าวแล้ว รายละเอียดของภูมิประเทศในแต่ละฉากที่น่าจะเป็น "สิ่งที่มีอยู่จริง" ในท้องถิ่น ณ เวลาขณะนั้น ทั้งสัตว์ พืชพรรณ อาคารบ้านเรือน ยานพาหนะ สิ่งของเครื่องใช้ ผู้คนและการแต่งกาย ล้วนเป็นหลักฐานด้านประวัติศาสตร์สังคมในลุ่มน้ำแม่กลองแห่งนี้เมื่อร้อยกว่าปีก่อนได้อย่างดีเยี่ยม โดยเฉพาะชนิดและลักษณะของต้นไม้ ใบ ดอก ผล ที่ช่างปั้นเก็บรายละเอียดได้อย่างเหมือนจริงมากแต่ก็น่าเสียดายที่ไม่มีแผ่นป้ายที่บอกเล่ารายละเอียดของภาพและเรื่องราวไว้ให้ผู้คนได้อ่านทำความเข้าใจ เพราะเห็นว่ามีผู้เข้ามาชมอยู่ตลอดทีเดียว

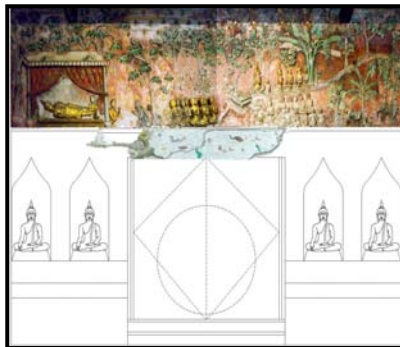
จากการศึกษาพบว่า ภาพปูนปั้นนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เช่นมีเรื่องราวที่ปรากฏในงานปูนปั้น เช่น ตำนานพระพุทธบาท ๕ รอย ภาพพระพุทธประวัติ จุติจักรวรรดิ ภาพอสุภกรรมฐาน วิถีชีวิตชาวบ้าน และคติการสร้างกระพุทบาท ๔ รอยซ้อนกันตามความนิยมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

นอกจากนี้ยังพบข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่ง เมื่อนำแนวคิดการสร้างรอยพระพุทธบาทที่นิยมสร้างในสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว มาเปรียบเทียบกับวรรณคดีบาลีสมัยรัตนโกสินทร์ที่เพิ่มตำนานรอยพระพุทธบาทที่พระพุทธองค์ทรงประดิษฐานไว้ อันนอกเหนือจากคัมภีร์ปุณณิภาวาทสูตร คือ เพิ่มขึ้นมาอีก ๒ แห่ง คือ สุวรรณมาลิก และโยนกปุระ พอสันนิษฐานได้ว่าน่าจะเป็นพระพุทธบาทรอยที่ ๕ ที่พระพุทธองค์ทรงประทับไว้ ณ เมืองโยนกปุระหรือลำนานาของไทยตามตำนาน คือ

จากการศึกษาพบว่า ในพระวิหารปรากฏภาพปูนปั้นที่มีพุทธลักษณะคล้ายกับพระพุทธรูปปางประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ตามตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์ คือภาพปูนปั้นพระพุทธรูปได้จัดวางไว้กึ่งกลางฝาผนังภายในแนวเดียวกับหน้าต่างรูปวงรี มีความเป็นไปได้ว่า ช่างปั้นรูปพระพุทธรูปตามตำราพระพุทธรูปปางต่างๆ เป็นพระพุทธรูปปางประดิษฐานรอยพระพุทธบาท มีลักษณะคือ พระพุทธรูปอยู่ในพระอิริยาบถยืน ประสานพระหัตถ์วางที่พระเพลา(ตัก) บางแบบพระหัตถ์ทั้งสองวางอยู่ที่พระเพลา พระบาทซ้ายทรงเหยียบหลังพระบาทขวา เป็นกิริยาถดพระบาท

ดังนั้น พระพุทธรูปปางประดิษฐานรอยพระพุทธบาท คาดว่าน่าจะสื่อถึง พระพุทธรูปเจ้ากำลังแสดงอาการประทับรอยพระบาทลงในวิหารแห่งนี้เป็นพระพุทธบาทรอยที่ ๕ หรืออาจเป็นสถานที่แทนครั้งเมื่อพระพุทธองค์ทรงประทับไว้ ณ เมืองโยนกปุระหรือลำนานาของไทย

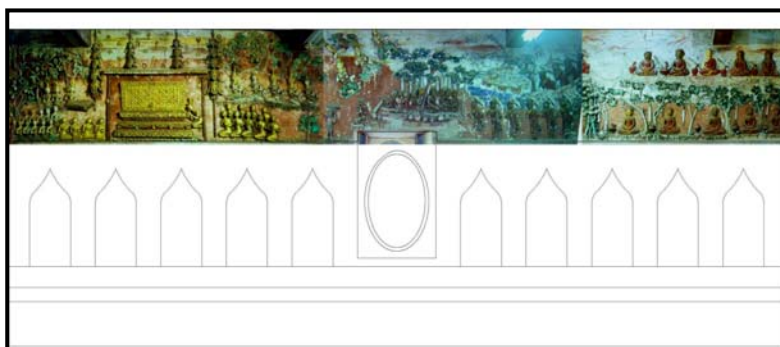
ผนังด้านทิศตะวันออก เมื่อเริ่มดูภาพจากประตูทางเข้าเดิมด้านทิศตะวันออก โดยเริ่มจากภาพนางสุชาดาถวายข้าวมาธูปายาสแต่องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าเหนือประตูทางเข้า แล้วเวียนขวาหรือทักษิณาวรรต ภาพปูนปั้นบนผนังในวิหารวัดบางกะพ้อม ปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธประวัติบางตอน ซึ่งช่วงเวลาและเหตุการณ์ตามพุทธประวัติในช่วงที่ปั้นภาพได้เริ่มต้นด้วยตอนที่นางสุชาดาถวายข้าวมาธูปายาส แต่องค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ดังปรากฏภาพบนผนังด้านทิศเหนือด้านบนประตูกลม เป็นภาพนางสุชาดาถวายข้าวมาธูปายาส หลังจากนั้นพระพุทธเจ้าทรงทอดถาดทอง ถัดขึ้นไปด้านบนเป็นภาพมัลลกะศรัยทั้งหลาย พร้อมด้วยโอรส สุนิสา และปะชาบดี พร้อมด้วยบุตรและภริยาภาพเหล่าสตรีที่ประคองอัญชลีพร้อมเครื่องภาชนะทองคำบรรจุของถวายพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังประจวบหน้า นอกจากภาพพระพุทธเจ้าตอนเสด็จดับขันธปรินิพพาน แล้วยังมีพระอานนท์และสุภัททปริพาชก (ภาพที่ ๒)

ภาพที่ ๒ ผนังด้านทิศตะวันออก เป็นภาพพระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธนิพพานมีสุภัททปริพาชก และเหล่ามัลลกะศัตรี พร้อมด้วยพระสงฆ์ เข้าเฝ้าในยามราตรี ณ สาละวันอุทยาน

ผนังด้านทิศใต้ ปรากฏภาพพระบรมศพพระพุทธเจ้าและภาพพระมหากัสสป พร้อมด้วยบรรดาภิกษุถวายบังคมพระบรมศพพระพุทธเจ้า ถัดไปเป็นภาพพระมหากัสสปพบปริพาชกผู้หนึ่งถือดอกมณฑารพ กันเป็นร่ม และภาพธุดงค์วัตร

ภาพปูนปั้นผนังด้านทิศใต้ส่วนมุมต่อผนังทางด้านทิศตะวันออก เป็นภาพปั้นเรื่องราว ของพระมหากัสสปถวายบังคมพระบรมศพ ปั้นเป็นภาพพระหีบทอง มุมทั้ง ๔ ประดับด้วยฉัตร บริเวณด้านบนของหีบนั้นมีพระมหาเถระ ๔ องค์คือ ๑.พระอัญญาโกณฑัญญะ ๒.พระจูฬปันถะ ๓.พระทศพลกัสสปะ ๔.พระมหากัสสปะ นั่งคุกเข่าประคองอัญชลีพระบรมศพ มีเหล่าภิกษุศัตรีมัลลราช ๘ องค์ พร้อมด้วยบริวาร และเหล่าเทพยดาทั้งหลาย ภาพปูนปั้นผนังด้านทิศใต้มุมต่อผนังทิศตะวันตก ซึ่งเป็นเรื่องราวต่อจากขบวนการเดินทางคณะสงฆ์ของพระมหากัสสป ปรากฏเป็นภาพพระภิกษุกำลังนั่งบำเพ็ญเพียรถือ ธุดงค์วัตร ด้านบนเป็นอัปโพธิ์กิ่งคะ คือถ้อยตรอยู่กลางแจ้ง คือไม่อยู่ตามโคนต้นไม้หรือที่มุงบัง ส่วนด้านล่างเป็นภาพภิกษุนั่งขัดสมาธิราบใต้ต้นไม้ คือรุกขมุขิกังคะ คือถ้อยโคนต้นไม้เป็นวัตร ไม่ทำกุญอยู่ตามโคนไม้ ด้านข้างของพระภิกษุปั้นประกอบรายละเอียดต่างๆด้วยเครื่องอัฐบริวาร อันมีบาตร หม้อกรองน้ำและกลดเป็นต้น ที่น่าสังเกตคือเห็นถึงการถือครองความสันโดษของพระสงฆ์ในสมัยนั้น (ภาพที่ ๓)

ภาพที่ ๓ ภาพจริงผนังด้านทิศใต้ ผนังนี้เป็นภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับธุดงค์วัตร พระมหากัสสปได้พบปริพาชกผู้หนึ่งถือดอกมณฑารพ กันเป็นร่ม เมื่อทราบข่าวพระมหากัสสป และบรรดาภิกษุ มาถวายบังคมพระบรมศพพระพุทธเจ้า

สิ่งสำคัญของการครองเพศสมณะคือ การทำกิจของสงฆ์ให้สมบูรณ์บริสุทธ์ และต้องมีการปฏิบัติตนคือการถือ ธุดงค์วัตร ๑๓ ปฏิบัติธรรมและสมณะกรรมฐาน – อปปนาสมาธิวิธีทำให้จิตรวมตัวอยู่ที่ใดที่หนึ่งเพื่อเพิ่มพลังจิตนี้ ที่ผ่านมามีวิธีการฝึกมากมาย มีมาก่อนพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันจะตรัสรู้เสียอีกด้าน แม้พระพุทธองค์เอง ก่อนตรัสรู้ก็ต้องไปเรียน ไปศึกษาจากสำนักต่างๆ ที่มีสอนกันในสมัยนั้น

สมณะกรรมฐาน – อปัณณาสมาธิ สามารถแบ่งได้เป็นสองลักษณะคือ การเพ่งสิ่งภายนอกร่างกาย การเพ่งสิ่งภายในร่างกาย ดังนั้นสมณะกรรมฐาน – อปัณณาสมาธิ ถือว่าเป็นวิถีปฏิบัติที่อดีตพุทธเจ้าทั้งหลายล้วนแล้วแต่ได้ฝึกฝนมา ดังที่ช่างได้บันทึกแต่งไว้บนผนังในวิหารวัดบางกะพ้อมนี้ คงเพื่อจะเป็นสักขีพยานว่าหลักปฏิบัติดังกล่าว ทำให้อดีตพุทธเจ้าทั้งหลายบรรลุหลักธรรม และตรัสรู้มาแล้ว จึงปรากฏภาพอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์บนผนังและอดีตพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์ ในซุ้มผนังทั้ง ๔ ด้าน

ผนังด้านทิศตะวันตก

เรื่องราวภาพปูนปั้นบนผนังด้านทิศตะวันตก เป็นภาพถัดจากผนังด้านทิศใต้ที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับภาพชุดกัณฑ์ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันกับผนังด้านทิศตะวันตก อันเป็นวิถีปฏิบัติของสงฆ์เช่นกัน ปรากฏภาพที่สำคัญคือ ภาพอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์เป็นปางมารวิชัย มีภาพบริเวณโดยรอบเป็นพระภิกษุปลงอสุภกรรมฐาน และภาพพระพุทธเจ้าประทับยืนจำลองจากภาพพระพุทธฉาย

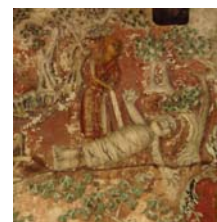
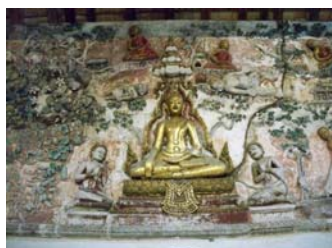
ภาพบนผนังด้านทิศตะวันตก วัตถุประสงค์หลักข้างน่าจะสื่อถึงความเชื่อเรื่องอดีตพุทธเจ้า ทรงประกอบพิธีกรรม บำเพ็ญเพียร และคาดว่าภาพเหล่าภิกษุที่ปลงอสุภกรรมฐาน ซึ่งเป็นสมณะกรรมฐานอย่างหนึ่งที่ทำให้ผลในทางกำจัดราคะจริต และบังสุกุลกรรมฐาน หรือชักผ้าบังสุกุล รวมถึงภาพภิกษุนั่งกรรมฐานบนผนังด้านทิศใต้ ล้วนแล้วที่อดีตพุทธเจ้าทั้งหลายได้ปฏิบัติมาทั้งสิ้น เมื่อทรงสำเร็จตรัสรู้ทิพยจักขุญาณ ทรงเห็นตลอด ทั่วไปในกำเนิดแห่งสัตว์โลกทั้งฝ่ายมีจิตและสัมมาทิฐิ และทรงพิจารณาพระปฏิจจสมุปบาทธรรม คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตน ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปภพ ชาติ ชรา มรณะ โศก อันเป็นที่เกิดแห่งทุกข์ทั้งปวง ที่เกิดขึ้น และที่อาศัยอยู่ตามลำดับ ทรงพิจารณาพระปฏิจจสมุปบาทธรรม อันก่อปรด้วย กาล๓ สนจิต๔ อาการ ๒๐ โดยพิสดาร พระมหาบุรุษก็ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ดับสูญสิ้นอาสวกิเลส เป็นสมุจเฉทประหาณ ก็ถึงซึ่งสิ้นสูญจากตัณหาทั้งปวง ได้ตรัสรู้พระพุทธรัตนอนาวรญาณ (ภาพที่ ๔)

ภาพที่ ๔ ภาพจริงผนังด้านทิศตะวันตก ภาพอดีตพุทธเจ้าปางมารวิชัย ๓ พระองค์ ภาพปลง อสุภกรรมฐาน ภาพภิกษุชักผ้าบังสุกุล และภาพพระบ้านเรือนชาวบ้าน ภาพพระพุทธฉาย

บริเวณกึ่งกลางผนังด้านทิศตะวันตก ซึ่งได้กล่าวไว้แล้วว่า วิถีปฏิบัติดังกล่าวอดีตพุทธเจ้าทั้งหลายได้ปฏิบัติมาแล้วทั้งสิ้น อันเป็นหนทางแห่งการหลุดพ้น ภาพที่โดดเด่นคือภาพอดีตพุทธเจ้าตรงกลางผนังด้านทิศตะวันตก ปรากฏภาพอัครสาวกซ้ายและขวา ซึ่งอดีตพุทธเจ้าทั้งหลายล้วนมีอัครสาวกซ้าย ขวา เช่นเดียวกัน ภาพอดีตพุทธเป็นปางมารวิชัยบนบัลลังก์ องค์พระปิดทองทั้งองค์ ด้านหลังพระพุทธรูปเป็นเป็นรัศมีแบบเรือนแก้ว ปิดทองประดับเหนือพระเศียรมีฉัตร ๓ ชั้นประดับปิดทอง ด้านข้างของพระพุทธองค์ทั้งซ้ายและขวานั่งคุกเข่าประคองอัญชลี เขียนจิ๋วเป็นสีแดงชาด (ภาพที่ ๕) ภาพอดีตพุทธเจ้าและอัครสาวก ในวิหารวัดบางกะพ้อมจะเห็นว่า การจัดวางองค์ประกอบของภาพมีลักษณะคล้ายคลึงกันมากกับภาพอดีตพุทธเจ้า จิตรกรรมฝาผนังศิลปะสมัยอยุธยาในพระอุโบสถวัดบางกุ้ง เช่น มีภาพพระพุทธเจ้าปางมารวิชัย มีอัครสาวกทั้งสองประคองอัญชลีทั้งด้านซ้ายและขวา มีฉัตรสามชั้นเป็นต้น จึงสันนิษฐานว่าภาพอดีตพุทธ ๓ พระองค์ในวิหารวัดบางกะพ้อมน่าจะได้รับอิทธิพลจากภาพดังกล่าว และวัดทั้งสองแห่งนี้ก็อยู่ไม่ไกลกันนัก จึงเป็นไปได้ว่าช่างปั้นอาจเคย

เห็นมาก่อน จึงได้นำรูปแบบดังกล่าวมาพัฒนาต่อในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ภาพที่ ๖) ยังมีภาพพระภิกษุชกผ้าบังสุกุล จากภาพเป็นระเบียบปฏิบัติของพระสงฆ์ในอุฎฺฐงค์วัตร ๑๓ ประการ (ภาพที่ ๗)

ภาพที่ ๕ ภาพอดีตพุทธเจ้าและอัครสาวกชายและขวา

ภาพที่ ๖ ภาพอดีตพุทธเจ้า หรือ อัครสาวกบรรพชาปริวรรต วัดบางกุ้ง, ที่มา : สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์, สมุดภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดในจังหวัดสมุทรสงคราม, (กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์, ๒๕๕๑), ๑๐๑.

ภาพที่ ๗ ภาพพระภิกษุชกผ้าบังสุกุล(บังสุกุลกิจอุฎฺฐงค์)

ภาพปูนปั้นผนังด้านทิศตะวันตก นอกจากจะปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับอุฎฺฐงค์กรรมฐานและอดีตพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์แล้วยังปรากฏภาพพุทธฉาย ซึ่งเป็นความเชื่อของชาวพุทธและโดยเฉพาะคนไทย มีความเชื่อเรื่องพุทธฉายและรอยพระพุทธรูป ทั้งสองเรื่องนี้ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ตำนานพุทธฉาย ตำนานพระพุทธรูป ๕ แห่งที่พระพุทธเจ้าทรงประทับไว้ นั้น มีความเชื่อมโยงกันกับพระพุทธรูป ๔ รอยซ้อนกันตรงกลางพระวิหารและยังมีความเชื่อมโยงกับอดีตพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ ที่ผนังด้านทิศตะวันตกและเชื่อมโยงกับผนังทางเข้าด้านทิศตะวันออกที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับนางสุชาดาได้ถวายข้าวมธุปายาส(หุงด้วยนม) ไตตันไทร เมื่อเสวยเสร็จแล้วทรงลอยถาดทองในแม่น้ำเนรัญชรา ทรงอธิษฐานเสี่ยงพระบารมีว่า หากจะได้ตรัสรู้แก่พระปรมาภิเชกสัมโพธิญาณแล้ว ขอให้ถาดนั้นลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไป ถาดทองนั้นลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไป ๑ เส้น แล้วก็จมลงตรงนาถภาพิมาณแห่งพญาภาณุราชนคร และถาดทองนั้นก็ลงไปถึงกับถาดทองของอดีตพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ การทับซ้อนของรอยพระบาททั้ง ๔ รอยตรงกลางวิหาร รอยที่เล็กที่สุดในสุดนั้นก็หมายถึง รอยพระพุทธรูปองค์ปัจจุบัน

ในกรณีที่มีเรื่องเล่าอยู่ในพระพุทธรูปประวัติ ชาวพุทธในทุกท้องถิ่นและทุกสมัยก็มีความเชื่อว่าพระพุทธรูปองค์นั้นได้เสด็จไปทุกหนทุกแห่งในโลกเพื่อประกาศพระศาสนา และสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้ประพฤติธรรม และ ณ สถานที่ทุกแห่งนั้นพระองค์ได้ทิ้งรอยพระบาทไว้ให้ปรากฏอยู่ชั่วนิรันดร์กาล เป็นตราประทับยืนยันชัยชนะของพระพุทธและพระธรรมที่มีต่อความเชื่อเดิมของท้องถิ่นเหล่านั้น และเป็นเครื่องหมายประกาศความยั่งยืนของพระพุทธศาสนาอันจะมีสืบไปชั่วนิรันดร์ในแดนนั้นๆ รูปรอยที่เชื่อกันว่าคือรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า

นอกจากรอยที่ถือเป็นรอยพระบาทอันแท้จริงเหล่านั้นแล้ว ก็ยังมีรูปรอยอันมนุษย์ได้ทำขึ้นโดยวัสดุต่างๆ เพื่อเลียนแบบรอยพระบาทอันเชื่อกันว่าพระพุทธองค์ได้ประทับประทานไว้ รอยพระบาทจำลองเหล่านี้ อาจจัดได้ว่าเป็นปูชนียวัตถุประเภท “บริโภคเจตีย์โดยสมมติ” คือถึงแม้ว่าจะทำขึ้นโดยมนุษย์แต่โดยเจตนานั้น สมมติให้เป็นรอยพระบาทอันแท้จริงของพระพุทธองค์ สถานที่บางแห่งยังเชื่อกันว่า มีร่องรอยการสัมผัสของพระพุทธองค์ปรากฏอยู่เป็นถาวร เป็นสักขีพยานถึงการที่ได้เสด็จมาและเป็นที่ระลึกถึงพระองค์ และพระธรรมอันพระองค์ได้ประทานไว้แก่มวลโลก

ในปุลณโณวาทสูตร ในพระอรรถกถาของพระสูตรหมวดสยตตนิยายมีกล่าวไว้ว่าพระพุทธองค์ได้ทรงประทับรอยพระบาทโดยเจตนาไว้ ๒ ครั้ง คือ

* นันทนา ชุตินันท์, รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ : ด้านสุภากรพิมพ์, ๒๕๓๓), ๙-๑๐.

ครั้งที่ ๑ บนฝั่งแม่น้ำนัมมทา ตามคำขอของพระยานาคผู้อาศัยอยู่ในแม่น้ำนั้น ตำนานกล่าวไว้ว่า ครั้งเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จเขาสัจจพันธ์ ทรงหยุดบุษบกอยู่บนอากาศ เพื่อทรมานสัจจพันธ์ธำชิตให้ละมิจาติฐิ จนได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ แล้วขึ้นบุษบกตามเสด็จไปยังสถานที่ที่ทรงรับนิมนต์ไว้ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทำภัตกิจเสร็จ พญานาคราชทูลขอให้ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปไว้ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทาทามหานที

ครั้งที่ ๒ บนภูเขาสัจจพันธ์เพื่อประทานแก่ฤๅษีผู้ซึ่งได้เปลี่ยนศาสนา มารับพระพุทธรูป เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จกลับถึงเขาสัจจพันธ์ ได้ตรัสสั่งพระสัจจพันธ์ให้พักอยู่ที่เขาแห่งนี้ เพื่อปลดปล่อยผู้ที่พระสัจจพันธ์เคยสอนลัทธิผิด ๆ ไว้ ให้พ้นจากมิจาติฐิ ดังนั้นเพื่อเป็นเพื่อเป็นที่สักการะพุทธศาสนิกชน เป็นการประกาศว่าพระพุทธองค์ได้เสด็จมาแล้วจึงได้ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปไว้ที่หลังหินตามี่พระสัจจพันธ์ทูลขอไว้

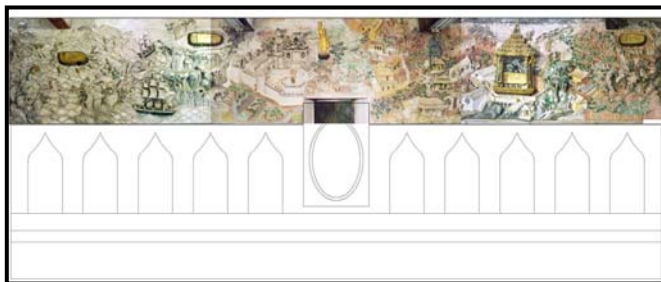
พงศาวดารมทวาศของลังกากล่าวถึงการประทับรอยพระบาทเป็นวาระที่ ๓ บนยอดภูเขาสมณภูฏ ประทานให้แก่เหล่าเทพเจ้าประจำท้องถื่น และวิญญานธรรมชาติที่พิทักษ์รักษาเกาะลังกา

ส่วนวรรณกรรมภาษาบาลีรุ่นหลังในประเทศไทยเพิ่มจำนวนสถานที่ที่พระองค์ได้ประทานรอยพระบาทไว้ในโลกเป็น ๕ แห่ง ได้แก่ สุวณณมาลิก สุวณณปัพพต สมณภูฏ โยนกปุร และแม่น้ำนัมมทา*

ในขณะที่ตำนานพื้นเมืองของพม่า ไทย เขมร และลาว ต่างอ้างว่าพระพุทธเจ้าได้เคยเสด็จมาเยือนประเทศของตน และได้ประทับรอยพระบาทไว้ที่สถานที่หลายแห่งเพื่อเป็นสวัสดิมงคล และเป็นเครื่องเตือนใจแก่พุทธศาสนิกชนในดินแดนนั้นๆ**

รอยพระบาทแบบ ๔ รอยที่พบในภาคกลางของประเทศไทยนั้น เกือบทั้งหมดมีอายุอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ หรือไม่มีประวัติว่าขนย้ายมาจากเมืองเหนือหรือทำเลียนแบบรอยพระบาทในเมืองเหนือของไทย อาจเป็นได้ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้มีความเชื่อว่า โยนกปุระที่กล่าวว่ามีรอยพระบาทอันแท้จริงของพระพุทธเจ้านั้นอยู่ในภาคเหนือของไทย และได้เกิดประเพณีจำลองรอยนั้น เช่นเดียวกับการจำลองรอยพระบาทบนเขาสมณภูฏ และรอยที่ภูเขาสุวรรณบรรพต อย่างที่ได้ทำมาแล้วในอดีต

ผนังด้านทิศเหนือ เรื่องราวที่ปรากฏเป็น ๑. ภาพพระพุทธบาทที่ประดิษฐานอยู่ ณ แม่น้ำ นัมมทามหานที (ในอินเดียหรือในพม่า) ๒. พระพุทธบาทที่ประดิษฐานอยู่ ณ ภูเขาสมณภูฏ (ในลังกาทวีป หรือเขาพระบาทใหญ่ที่สุโขทัย) ๓. พระพุทธบาทที่ประดิษฐานอยู่ ณ ภูเขาสุวรรณบรรพต (จังหวัดสระบุรีของไทย) ๔. พระพุทธบาทที่ประดิษฐานอยู่ ณ สุวณณมาลิก (ในลังกาทวีป ที่อนุราธปุระ) ๕. พระพุทธบาทที่อยู่ตรงกลางวิหารแห่งนี้ เป็นพระพุทธบาทรอยที่ ๕ น่าจะเป็นรอยพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ ณ เมืองโยนก หรืออาณาจักรล้านนา (ภาพที่ ๘) ส่วนภาพพระพุทธบาทแห่งที่ ๕ คือ พระพุทธบาทที่ประดิษฐานอยู่ ณ เมืองโยนกบุรี หรือบนยอดเขารังรุ้งนั้น คาดว่าน่าจะหมายถึงพระพุทธบาทจำลองขนาดใหญ่กลางพระวิหาร ซึ่งซ้อนกัน (ภาพที่ ๙)

ภาพที่ ๘ ภาพจริงผนังด้านทิศเหนือ ภาพปูนปั้นตำนานพระพุทธบาท ๕ แห่ง

ภาพที่ ๙ รอยพระพุทธบาทจำลองขนาดใหญ่ ตรงกลางพระวิหารวัดบางกะพ้อม *** พระพุทธบาทที่ประดิษฐานอยู่ ณ เมืองโยนกบุรี บนยอดเขารังรุ้ง

** มณฑล ศุภลักษณ์, รอยพระพุทธบาทในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: บริษัท เอส. ที. พี. เวิลด์ มีเดีย จำกัด, ๒๕๔๒), ๑๒-๑๓.

* สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี, ชุมมนุสสรูป, ๓๖๖.

** นันทนา ชุตินันท์, รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์, ๙.

ข้อนำสังเกตเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปทรงกลางวิหาร ผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้าต่อพบข้อสันนิษฐาน ดังนี้ ภาพปูนปั้นพระพุทธรูป ได้จัดวางไว้กึ่งกลางฝาผนังภายในแนวเดียวกับหน้าต่างรูปวงรี ทำให้เห็นเด่นชัด ความเป็นไปได้ว่า ช่างปั้นรูปพระพุทธรูปในตอนนี้ ตามตำราพระพุทธรูปปางต่างๆ เป็นพระพุทธรูปปางประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ซึ่งคาดว่าน่าจะสื่อถึง พระพุทธรูปเจ้ากำลังแสดงอาการประทับรอยพระบาทลงในวิหารแห่งนี้เป็นพระพุทธรูปทรงที่ ๕ หรืออาจเป็นสถานที่แทนครั้งเมื่อพระพุทธองค์ทรงประทับไว้ ณ เมืองโยนกปุระ(โยนกบุรี)หรือลำนนาของไทย(ภาพที่ ๑๐ - ๑๑)

ภาพที่ ๑๐ พระพุทธรูปปางประดิษฐานรอยพระพุทธรูป

ภาพที่ ๑๑ พระพุทธรูปปางประดิษฐานรอยพระพุทธรูป, ที่มา : รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, พระพุทธปฏิมาสยาม (กรุงเทพฯ : บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๓), ๑๕๓.

รูปแบบการนำเสนอภาพปูนปั้น คือเป็นภาพที่มีแบบอย่างตามอุดมคติบนแบบแผนของปูนปั้นและแบบจิตรกรรมไทยแบบประเพณี ซึ่งเป็นขนบธรรมเนียมที่ช่างสืบปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาตามแบบอย่างที่เป็นเอกลักษณ์ไทย โดยวางภาพแบบจิตรกรรมไทยประเพณีคือเป็นภาพแบบ ๒ มิติ และสามารถสื่อความรู้สึกของภาพด้วยการปั้น สี และเส้นผ้านในรูปทรงของมนุษย์ เทพและสัตว์ อีกทั้งกำหนดลักษณะของสีในตัวละครเพื่อเป็นแสดงชั้นวรรณะสูงต่ำของมนุษย์ เทพ ยักษ์ ในภาพ ส่วนทัศนียภาพ ประกอบด้วย ปราสาท อาคาร ต้นไม้ บ้าน เขามอและหินผา เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งมุมมองของทัศนียภาพจะมองจากมุมสูงลงสู่มุมต่ำแบบตานกมอง(Bird eye view)

องค์ประกอบของรูปแบบภาพ แยกประเภทได้ดังนี้ คือ ภาพพระพุทธรูป ภาพเทวดา ภาพมนุษย์

สัดส่วนภาพคนกับสถาปัตยกรรม ในภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อมคำนึงถึงสัดส่วนความเป็นจริงคือให้ความสำคัญเรื่องขนาดความสัมพันธ์ที่เป็นจริงมากขึ้นด้วย โดยวิธีการขยายภาพสถาปัตยกรรมให้มีขนาดใหญ่ ในขณะที่เดียวกันก็มีขนาดภาพคนที่ต้องบรรจุลงในภาพสถาปัตยกรรมนั้นมีขนาดเล็กลงด้วย การขยายขนาดสถาปัตยกรรมให้ใหญ่ขึ้น และการลดขนาดตัวคนเล็กลง ทำให้เกิดพื้นที่ระหว่างตัวสถาปัตยกรรมกับตัวบุคคล มีขนาดสัมพันธ์กันมีความต่อเนื่องแบบเป็นลำดับ ขนาดของต้นไม้ โขดหิน กำแพงที่คั่นอยู่ระหว่างตัวภาพบุคคลและตัวสถาปัตยกรรม ทำหน้าที่เชื่อมขนาดสัมพันธ์ที่แตกต่างกันของตัวภาพคนและสถาปัตยกรรมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ลักษณะแบบนี้จะพบทั่วไปในภาพจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ภาพปูนปั้นสถาปัตยกรรมบนฝาผนังในวิหารวัดบางกะพ้อม ภาพสถาปัตยกรรมบนภาพปูนปั้นนี้ปรากฏว่ามีภาพอาคาร บ้านเรือนทั้งแบบเรือนไทย โครงสร้างไม้ และอาคารแบบที่สร้างด้วยปูน เป็นลักษณะคล้ายอาคารแบบแก่งจัน

รอยพระพุทธรูปจำลองขนาดใหญ่ ตรงกลางวิหารวัดบางกะพ้อม กล่าวกันว่าแต่เดิมด้านในสุดเป็นลวดลายประดับมุกมีความวิจิตรบรรจง เคยหายไปครั้งหนึ่งแล้วได้คืนกลับมา ดังนั้นเพื่อป้องกันการสูญหายอีกทางวัดจึงเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี แล้วให้ช่างจำลองลวดลายเดิมด้วยเทคนิคลงรักปิดทองแทนที่รอยพระพุทธรูปชิ้นในสุด

นอกจากนี้ยังมี ภาพมณฑป ถูกปั้นนูนขึ้นเพื่อครอบรอยพระพุทธรูปจำลอง มีการปิดทองคำเปลวทั้งองค์ ภาพมณฑปพยายามเลียนแบบจากพระมณฑปจริงที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่จังหวัดสระบุรี (ภาพที่ ๑๒) รูปแบบทางสถาปัตยกรรม มีทั้งแบบจีนและแบบไทยประเพณีซึ่งอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลอง จากภาพที่นำมาเปรียบเทียบจะเห็นได้ว่ารูปแบบของอาคารที่ปรากฏ เป็นแบบพระราชนิยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ เป็นอาคารทรงเก๋งจีน มีลวดลายอย่างจีน (ภาพที่ ๑๓ - ๑๔)

ภาพที่ ๑๒ ภาพมณฑป ถูกปั้นนูนขึ้นเพื่อครอบรอยพระพุทธรูปจำลอง ผนังด้านทิศเหนือ ในวิหารวัดบางกะพ้อม

ภาพที่ ๑๓ ภาพปูนปั้นอาคารแบบทรงเก๋งจีน ผนังด้านทิศเหนือ ในวิหารวัดบางกะพ้อม

ภาพที่ ๑๔ ภาพอาคารแบบจีน(เก๋งจีน) จิตรกรรมฝาผนังวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, ที่มา : น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๗), ๒๗.

ภาพปูนปั้นป้อมปราการรูปทรงกระบอก ๓ ชั้น ในวิหารวัดบางกะพ้อม มีรูปแบบโครงสร้างรูปแบบศิลปะจีน เช่น การทำช่องประตูปวงรี และที่น่าสังเกตคือ อาคาร ๓ ชั้น สันนิษฐานว่าอาจเป็นหอดูตรวจการหรือป้อมปราการ(ภาพที่ ๑๕) มีลักษณะโครงสร้างคล้ายกับภาพหอร่องในวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร ที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว(ภาพที่ ๑๖) และมีโครงสร้างทรงกระบอกและสัดส่วนคล้ายคลึงกันมากกับหอดูดาว ที่พระนครคีรี(เขาวัง) ในจังหวัดเพชรบุรี ซึ่งสร้างขึ้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(ภาพที่ ๑๗)

ภาพที่ ๑๕ ภาพปูนปั้นป้อมปราการหรืออาจเป็นหอร่อง มีรูปแบบศิลปะจีนผสมแบบศิลปะตะวันตก ผนังด้านทิศเหนือ ในวิหารวัดบางกะพ้อม

ภาพที่ ๑๖ หอร่องวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร, ที่มา : วัดราชโอรสาราม และศูนย์พุทธจักรปฏิบัติธรรม วัดพระธรรมกาย (ม.ป.ท., ๒๕๒๕), ๗๗.

ภาพที่ ๑๗ หอดูดาว ที่พระนครคีรี(เขาวัง) จังหวัดเพชรบุรี ส่วนหนึ่งของสถาปัตยกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการศึกษา พบว่าภาพปูนปั้นเรือสำเภาหรือเรือกำปั่นในวิหารวัดบางกะพ้อมมีความคล้ายคลึงกันกับภาพบนเสาศระวิหาร วัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า ภาพจิตรกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นิยมวาดภาพเรือสำเภาประดับตกแต่งทั้งเบื้องหน้า และฉากหลังของภาพซึ่งจะเห็นได้โดยทั่วไป

จากการเปรียบเทียบภาพปูนปั้นบรรยากาศทิวทัศน์ แม่น้ำ ท้องฟ้า และเรือสำเภาบนฝาผนังในวิหารวัดบางกะพ้อมกับภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม กรุงเทพมหานคร จะเห็นว่าการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดสุวรรณาราม แสดงทัศนียภาพที่มีระยะไกลออกไป ด้วยการไล่สีน้ำหนักร้อนแก่ของสี และขนาดสัดส่วนของภาพที่ลดหลั่นกันไปตามลำดับ(ภาพที่ ๑๘ - ๑๙)

ภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อม บางเรื่องบางตอนช่างจะปั้นออกมาในรูปแบบมุมมองแบบเหมือนจริงอย่างตะวันตก ผสมกับรูปแบบอุดมคติของไทย จะสังเกตเห็นว่า ขนาดสัดส่วนของเรือสำเภาหรือเรือกำปั่นนั้นจะมีขนาดต่างกัน กล่าวคือ ลำที่อยู่ใกล้จะมีขนาดใหญ่กว่าที่อยู่ไกลออกไป และเล่นมุมมองแบบทัศนียวิสัยแบบตะวันตก คือ ลำที่อยู่ไกลดูเหมือนจะพุ่งมาด้านหน้า อีกประการหนึ่งคือขนาดของเกลียวคลื่นก็มักจะไล่ระดับด้วยขนาดเช่นเดียวกัน คือ เกลียวคลื่นขนาดใหญ่อยู่ด้านหน้าไกลออกไปเกลียวคลื่นขนาดเล็กลงถึงกับเรียบกลืนหายไปกับภูเขา และพื้นดิน ส่วนภูเขาก็นับว่ามีขนาดใหญ่ถึงเล็กสลับกันไปมาจนกลืนหายไปกับท้องฟ้า ซึ่งลักษณะการเขียนภาพแบบนี้ เป็นที่นิยมมากในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากการวิเคราะห์ดังกล่าวพอจะสันนิษฐานได้ว่า ภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อมน่าจะสร้างขึ้นในช่วงเวลาที่คาบเกี่ยวกันทั้งสองสมัย(ภาพที่ ๒๐)

ภาพที่ ๑๘ ภาพเรือกำปั่นแบบฝรั่ง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จิตรกรรมบนเสาศระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม

ภาพที่ ๑๙ ภาพจิตรกรรมแสดงทัศนียภาพที่มีระยะไกลออกไป ด้วยการไล่สีน้ำหนักร้อนแก่ของสีและขนาดสัดส่วนของภาพที่ลดหลั่นกันไป จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม กรุงเทพฯ

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ ๓ : ความคิดเปลี่ยน การแสดงออกก็เปลี่ยนตาม. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๘), ๑๑๐.

ภาพที่ ๒๐ ภาพปูนปั้นเรือสำเภาหรือกำปั่น ผนังด้านทิศเหนือ ในวิหารวัดบางกะพ้อม

จากการศึกษาภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อม พบว่าภาพปูนปั้นรายละเอียดแม่นยำในวิหารแห่งนี้ ช่างพยายามปั้นให้ดูเหมือนจริง โดยสังเกตจากรี้วผ้าที่หึงตัวลงมาอย่างเป็นธรรมชาติมากกว่าภาพจิตรกรรมไทยหรือภาพปูนปั้นแบบประเพณีนิยมที่เคยทำกันมาในอดีต (ภาพที่ ๒๑) และเมื่อนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับจิตรกรรมภาพม่านแหวกบนบานประตูด้านในที่วัดโสมนัสวิหารแล้ว พบว่ามีความสอดคล้องสัมพันธ์กัน เป็นต้นว่าภาพม่านแหวกที่ดูเหมือนจริง รูปแบบการเขียนภาพลักษณะนี้ส่วนใหญ่นิยมเขียนในจิตรกรรมฝาผนังช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังเช่นจิตรกรรมภาพม่านแหวกบนบานประตูด้านในที่วัดโสมนัสวิหาร เป็นต้น(ภาพที่ ๒๒)

ภาพที่ ๒๑ ภาพรายละเอียดม่านแหวก ผืนผ้าด้านทิศตะวันออก ในวิหารวัดบางกะพ้อม

ภาพที่ ๒๒ ภาพม่านแหวก จิตรกรรมบนบานประตูด้านในวัดโสมนัสวิหาร

ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดโสมนัสวิหาร (กรุงเทพฯ : ๒๕๓๘), ๖๓.

วิธีการประดับตกแต่งภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อม ภาพปูนปั้นตกแต่งภายในวิหารวัดบางกะพ้อมนี้ เป็นการสร้างสรรค์แบบงานจิตรกรรมพหุรงค์ รงค์ กล่าวคือ ภาพปั้นปูนอาจจะเขียนด้วยสีฝุ่นหลากหลายสีผสมกับยางมะขวิดแบบโบราณ เขียนด้วยสีฝุ่นหลากหลายสี ผสมกับยางมะขวิด เป็นต้น แล้วเขียนระบายลงบนปูนปั้น และใช้ทองคำเปลวปิดตกแต่งลงบางส่วนในภาพปูนปั้นและจิตรกรรมที่เขียนเพิ่มลงไปด้วย

การตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง งานปูนปั้นซึ่งได้รับการตกแต่งด้วยการทารักบนผิวภาพปูนปั้น แล้วปิดทองคำเปลวทับเป็นอย่างปิดทองทึบ เป็นวิธีและขนบนิยมในการตกแต่งแบบหนึ่งซึ่งพบได้ในงานปูนปั้นประเภทพระพุทธรูปปฏิมา

การตกแต่งด้วยการประดับเครื่องถ้วยกระเบื้องเคลือบสี ภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อม จุดเด่นของเทคนิคถือว่าอยู่ที่การปั้นปูนแล้วประดับด้วยเครื่องถ้วยกระเบื้องเคลือบสี และเขียนสีบนภาพปูนปั้นสร้างบรรยากาศโดยรอบรูปทรงต่างๆที่ปั้นเป็นเรื่องราวให้มีความสอดคล้องกลมกลืนกัน เช่น ภาพพระพุทธเจ้า พระภิกษุ เทพ กษัตริย์ ภาพบุคคลทั่วไป ต้นไม้ สัตว์ และสิ่งของทั่วไป เป็นต้น ส่วนภาพที่ไม่ได้ปั้นนูนขึ้น ก็จะเขียนเป็นภาพทิวทัศน์ ภูเขา แม่น้ำ สระ สัตว์ต่างๆ และต้นไม้ใบหญ้า สำหรับเทคนิควิธีการเขียนก็คงไม่แตกต่างไปจากแบบแผนของการเขียนภาพจิตรกรรมบนผนังต่างๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สีในภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อม ในวิหารวัดบางกะพ้อมมีการใช้สีแบบจิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างรัตนโกสินทร์ทั่วไป คือ นิยมใช้สีค้ำเป็นพื้นหลังของภาพ สีค้ำที่ใช้มีสีน้ำตาลคล้ำ และสีน้ำตาลแดงเป็นส่วนใหญ่ ในขณะเดียวกันนิยมระบายสีตัวภาพ ไม่ว่าจะเป็นภาพคน สัตว์ ต้นไม้ ด้วยสีนวล คือสีแท้ + สีขาว และสีหม่น คือ สีแท้ + สีเทา

อาจกล่าวได้ว่า ภาพปูนปั้นตกแต่งภายในวิหารวัดบางกะพ้อมนี้ เป็นการสร้างสรรค์แบบงานจิตรกรรมพหุรงค์ คือ ปั้นปูนแล้วเขียนด้วยสีฝุ่นหลากหลายสีอาจผสมกับยางมะขวิดแบบโบราณ แล้วเขียนระบายลงบนปูนปั้น และใช้ทองคำเปลวปิดตกแต่งลงบางส่วนในจิตรกรรมด้วย อีกทั้งการใช้สีบนภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อมจะมีการใช้สีที่สดใส เช่น สีทองฟ้า ภูเขา สถาปัตยกรรม ต้นไม้ และชั้นสุดท้ายจะเป็นการเขียนสีภาพคน สัตว์ และส่วนละเอียดภายหลัง การเขียนสีในชั้นสุดท้าย ส่วนมากจะใช้เป็นสีผสม เช่น สีเนื้อ เสื้อผ้า และเน้นด้วยการปิดทอง สีที่ใช้ในภาพปูนปั้นมากมายสี เช่น ขาว ดำ แดง น้ำเงิน น้ำตาล เหลือง แดงชาด เขียวดั่งแซ และสีที่ผสมขึ้นอีกหลายสี อันเป็นแบบแผนวิธีการของการเขียนภาพในสมัยรัตนโกสินทร์ สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

วัตถุประสงค์การปั้นภาพตกแต่งฝาผนัง ในวิหารวัดบางกะพ้อม

การปั้นภาพเป็นส่วนประกอบสถาปัตยกรรม การปั้นรูป วาดรูปหรือการเขียนภาพระบายสีที่ดี จัดเป็นการแสดงออกทางความรู้สึกนึกคิด ประสบการณ์ หรือการนึกเห็นจากภายในของบุคคลหนึ่ง ๆ ออกมาเป็นสิ่งที่บุคคลนั้นหรือผู้อื่นพึงทราบและร่วมรู้เห็นได้จากรูปลักษณะซึ่งบุคคลผู้เป็นเจ้าของความรู้สึกนึกคิดนั้นเห็นสำคัญด้วยความสามารถแห่งฝีมือและทักษะในการถ่ายทอดเป็นรูปวาดลายเส้นหรือภาพเขียนระบายสีอย่างใดอย่างหนึ่ง

ภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อมอาจมีวัตถุประสงค์ ๔ ประการในการบรรยายความ คือ

๑. เพื่อแสดงธรรมในลักษณะบุคลาธิษฐานธรรม คือ ถ่ายทอดธรรมะที่เป็นนามธรรมออกมาเป็นรูปธรรมให้เป็นที่รับรู้และเข้าใจง่าย

๒. เพื่ออาศัยรูปภาพเป็นผู้บรรยายหรือพรรณนาความ รูปภาพเป็นดังธรรมกลึก คือ เทศนาธรรมแทนภิกษุ

๓. เพื่ออาศัยรูปภาพเป็นอุปกรณ์สำหรับ ปลงธรรมสังเวช กับ การสังวรศีล สังวรธรรม แก่ศาสนิกชนทั้งปวง

๔. เพื่อเสนอความเป็นจริง และวิถีชีวิตของคนพื้นถิ่นในอดีต

๕. เพื่ออนุรักษ์ศิลปกรรม ประเพณีจิตรกรรม และปูนปั้น

ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวบ้านในอดีตจากภาพปูนปั้น จากการศึกษาภาพปูนปั้นตกแต่งในวิหารวัดบางกะพ้อม นอกจากภาพปูนปั้นเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังพบว่าช่างปั้นได้สะท้อนสภาพชีวิตของผู้คนในพื้นที่ลงในภาพปูนปั้นด้วย ซึ่งจะเห็นได้จากลักษณะภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมที่ช่างได้ปั้นแต่งลงในภาพปูนปั้น เป็นต้นว่า ภาพชีวิตของชาวบ้านที่กำลังกิจกรรมต่างๆ เช่น การเดินทางไปวัด การเดินทางไปนมัสการพระพุทธบาทจำลองในมณฑป* คณะวงดนตรีกำลังเล่นดนตรี** นอกจากนี้ยังพบว่ามีการปั้นไม้ สวนผลไม้ที่มีอยู่จริงในสมุทรสงคราม ทำให้มองเห็นถึงวิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่นบนภาพปูนปั้นในวิหารแห่งนี้ ดังนั้นพอจะวิเคราะห์ลักษณะที่รับรู้ได้ ดังนี้

๑. ลักษณะที่รับรู้ได้ แบบนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำรงชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่า และความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน ที่ช่างพยายามถ่ายทอดออกมาในบางฉาก เช่น ตา ยายคู่หนึ่งความโศกเศร้าเสียใจเมื่อสูญเสียลูกอันเป็นที่รัก สิ่งที่รับรู้ได้ คือ ช่างพยายามสื่อความไม่แน่นอนของชีวิต ซึ่งตรงกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ว่า ทุกสรรพสิ่งในโลกนี้ย่อมไม่มีอะไรเที่ยงแท้แน่นอน นอกจากนี้ยังมี ภาพชาวบ้านเดินทางเข้าวัดและการไปนมัสการรอยพระพุทธบาท ซึ่งรับรู้ได้ถึงความเชื่อความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เป็นต้น

๒. ลักษณะที่รับรู้ได้ แบบรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากินการเกษตร ทัศนคติ ทัศนคติ และอื่น ๆ วิถีเหล่านี้สะท้อนออกมาอย่างสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน เช่น ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันคือความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคมหรือในชุมชน ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เหล่านี้ คือภาพที่ปรากฏให้เห็นอย่างแจ่มแจ้งในภาพปูนปั้น เช่นภาพวิถีชีวิตริมน้ำ และเรือที่ใช้เป็นยานพาหนะ เป็นต้น

* ผู้ศึกษาคาดว่าช่างน่าจะจำลองพระมณฑปประดิษฐานพระพุทธบาทจำลองที่จังหวัดสระบุรี

** การดนตรีไทยถือว่ามีความสำคัญมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์แล้ว โดยเฉพาะสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์ทรงนิยมดนตรีไทยเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นการดนตรีไทยในสมุทรสงครามย่อมได้รับการส่งเสริม ทั้งนี้ด้วย วัดอัมพวันเจติยาราม อัมเภอัมพวา เป็นที่พระราชสมภพของพระองค์

๓. การถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาชาวบ้านไม่ได้มีสถาบันถ่ายทอดความรู้ แต่มี กระบวนการถ่ายทอดที่ซับซ้อน หากต้องการเข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่น ต้องเข้าใจกระบวนการ ถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งด้วยคติความเชื่อ ประเพณี และศิลปะเป็นต้น

ดังนั้น ภูมิปัญญาชาวบ้าน คือความรู้ความสามารถในการดำเนินชีวิตอยู่ในพื้นที่นั้นๆ โดยใช้สติปัญญาสั่งสมความรู้ตัวอย่างหลากหลาย ผสมผสานกลมกลืนระหว่างศาสนา สภาพภูมิอากาศ สภาพแวดล้อม การประกอบอาชีพ และที่สำคัญความรู้ดังกล่าวเมื่อนำมาประยุกต์เข้าด้วยกันสร้างสรรค์เป็นรูปธรรมด้วยกระบวนการทางศิลปะเกิดเป็นผลงานศิลปกรรมขึ้นมา ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ได้ทำมาจนหลายชั่วคน เพื่อเป็นการศึกษาองค์ความรู้ วิธีการสืบสาน เผยแพร่ และสร้างคุณค่าของงานศิลปกรรมไทย ดังเช่นภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อม เป็นต้น

คุณค่าทางด้านศิลปวัฒนธรรมที่ปรากฏบนภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อม งานปูนปั้นตกแต่งวิหารวัดบางกะพ้อม จัดว่าเป็นมรดกทางด้านศิลปวัฒนธรรมของชาวอำเภอสว่าง จังหวัดสมุทรสงครามโดยแท้ แล้วยังสรุปได้ว่า เป็นมรดกทางด้านศิลปะสมบัติของชาติด้วย ทั้งนี้งานปูนปั้นบรรดาที่มีอยู่ในย่านเมืองสมุทรสงครามนับแต่อดีตจนกระทั่งที่สร้างขึ้นใหม่ๆ ในปัจจุบันล้วนแต่เป็นประจักษ์พยานให้เห็นศักยภาพของชาวเมืองในด้านการสร้างศิลปกรรม ภูมิปัญญาในการรังสรรค์งานประณีตศิลปะและความเป็นทรัพยากรสินทางปัญญาที่ได้รับการสร้างสมขึ้นไว้โดยลำดับมา

สัญลักษณ์ในพุทธศาสนาที่ปรากฏบนภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อม ความงามของศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนาโดยใช้สัญลักษณ์ ดังนั้นภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อมย่อมสื่อสารความงามดังกล่าวตามพุทธปรัชญา กล่าวคือ สัญลักษณ์เหล่านี้เกิดขึ้นได้ด้วย ๓ สิ่งคือ มนุษย์ - ธรรมชาติ - สิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ดังนั้นการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ย่อมเกิดเป็นสัญลักษณ์ขึ้นมาทำหน้าที่ยกระดับจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้น โดยผ่านกระบวนการทางสัญลักษณ์ต่างๆ นั้นเอง ในขณะที่สัญลักษณ์ยังทำหน้าที่สื่อสารระหว่างมนุษย์ - มนุษย์ ผ่านเทคนิควิธีการต่างๆ ทางศิลปะและสถาปัตยกรรม เช่นกัน

ดังกล่าวนี้อาจใช้หลักคุณค่าของความงาม ๒ ระดับ ก็คือในระดับสมมติสัจจะ และปรมาตมสัจจะ เพื่อพิจารณาหาความงามจากภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อม หรือใช้พิจารณารูปแบบทางพุทธศิลปกรรมอื่นๆ ด้วย

คุณค่าความงาม ๒ ระดับ คือ ความงามภายนอกคือ เป็นความงามของรูปธรรม อาทิ ความงามของรูป ความงามของวัตถุต่างๆ และความงามภายในคือ เป็นความงามที่เกี่ยวกับเรื่องนามธรรม อาทิ ความงามของจิตใจที่ประกอบด้วยกุศลธรรมต่างๆ อีกประการหนึ่ง พุทธปรัชญาเถรวาท ให้พิจารณาคุณค่าของความงามเป็น ๒ ลักษณะ คือ คุณค่าเทียม หมายถึงคุณค่าของความงามอันเกี่ยวข้องกับต้นหาหรือสนองต้นหา ส่วนคุณค่าแท้หมายถึงคุณค่าของความงามที่เกี่ยวข้องกับปัญญา หรือการสนองปัญญา เป็นต้น

จากการศึกษาเปรียบเทียบพอจะสรุปได้ว่า ภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อม มีอิทธิพลรูปแบบทางศิลปะแบบจีน คือมีรูปแบบอาคารที่คล้ายคลึงกัน ทั้งการตกแต่งและ ความเชื่อในสัญลักษณ์มงคลของจีน และปรากฏอาคารแบบเก๋งจีน ในภาพปูนปั้นอยู่ในบางฉากบางตอน ไม่ว่าจะเป็นการทำช่องประตูหน้าต่างแบบวงกลมและวงรีแบบจีน คล้ายกับภาพพระซำเฒ่าในวัดราชโอรสารามราชวรวิหารที่สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะเดียวกันก็มีภาพอาคารที่มีส่วนคล้ายกับ พระนครคีรี(เขาวัง)ในจังหวัดเพชรบุรีที่สร้างขึ้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นป้อมปราการ ๓ ชั้น มีลักษณะคล้ายกับหอดูดาวในพระนครคีรี อีกทั้งยังมีการนำเสนอภาพที่ดูสมจริงแบบศิลปะตะวันตก เช่น สัตว์ ของคน สัตว์ และอาคาร เป็นต้นบางเรื่องบางตอนช่างจะปั้นออกมาในรูปแบบที่มีมุมมองแบบเหมือนจริงผสมกับรูปแบบอุดมคติของไทย เช่นภาพที่ยกมาเปรียบเทียบ จะสังเกตเห็นว่า ขนาดสัดส่วนของเรือสำเภาหรือเรือกำปั่นนั้น จะมีขนาดต่างกัน กล่าวคือ ลำที่อยู่ใกล้จะมีขนาดใหญ่กว่าที่อยู่ไกลออกไป และเล่นมุมมองแบบทัศนียวิทยาแบบตะวันตก คือ ลำที่อยู่ไกลดูเหมือนจะพุ่งมาด้านหน้า อีกประการหนึ่งคือขนาดของเกลียวคลื่นก็ผลัดเปลี่ยนด้วยขนาดเช่นเดียวกัน คือ เกลียวคลื่น

ขนาดใหญ่อยู่ด้านหน้าไกลออกไปเกลียวคลื่นขนาดเล็กลงถึงกับเรียบกลืนหายไปกับภูเขาและพื้นดิน ส่วนภูเขาก็มียุขใหญ่ถึงเล็กสลับกันไปมาจนกลืนหายไปกับท้องฟ้า ลักษณะการเขียนภาพแบบนี้เป็นที่นิยมมากในช่วงปลายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากการวิจารณ์ดังกล่าวพอจะสันนิษฐานได้ว่าภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อมน่าจะสร้างขึ้นในช่วงเวลาที่คาบเกี่ยวกันทั้งสองสมัย

การจัดวางองค์ประกอบและลวดลายของภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อม มีลักษณะพิเศษเป็นภาพเล่าเรื่องแบ่งเป็นตอนๆ ด้วยแนวภูเขา โขดหิน ต้นไม้พื้นดิน ต้นไม้แบ่งเรื่องหรือความสำคัญออกจากกันทำให้เห็นภาพในแต่ละเรื่องเด่นชัด แต่ภาพมีความลื่นไหลต่อเนื่องกันทั้งหมดจนราวกับว่า เป็นเรื่องเดียวกันในเวลาใกล้เคียงกันไปตามลำดับอย่างนั้นนั่นแหละ วิธีการเขียนภาพนี้ก็นับเป็นแบบแผนใหม่ที่เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นับว่ามีการพัฒนารูปแบบการวางภาพการใช้สีที่สดใสสว่างมากขึ้น มีการจัดวางรูปแบบสัดส่วนคน สัตว์ สิ่งของ และทิศทางลงไปในสัดส่วนเนื้อที่ที่จำกัด นับได้ว่าเป็นการนำเสนอวิธีการวางภาพที่เป็นระบบแต่ดูในภาพรวมมุกกว้างแล้วไม่ซ้ำซาก มีความแตกต่าง ต่อเนื่อง และมีเหตุผลในเรื่องของรูปแบบองค์ประกอบที่จัดวางลงไปในแต่ละภาพ มีการให้ความสำคัญกับสัดส่วนของตัวบุคคลกับภาพอาคาร ธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ และสิ่งของ โดยรวมแล้วมีความเป็นหนึ่งเดียวกันหรือมีความเป็นเอกภาพ ทั้งเนื้อหาโครงสร้าง สัดส่วน และสีที่ใช้ในภาพปูนปั้นแห่งนี้

ส่วนลวดลายตกแต่งในตัวภาพนั้น ภายในภาพและที่กรอบจะเป็นลายที่มีแบบแผนมาจากอยุธยาตอนปลายที่พัฒนาการผสมผสานกับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และยังมีส่วนที่เป็นลายแบบศิลปะไทยผสมศิลปะจีนลายแบบไทยผสมศิลปะแบบตะวันตกด้วย

อาจกล่าวได้ว่า ภาพปูนปั้นตกแต่งภายในวิหารวัดบางกะพ้อมนี้ เป็นการสร้างสรรค์แบบงานจิตรกรรมพหุรงค์ คือ ปั้นปูนแล้วเขียนด้วยสีฝุ่นหลากหลายสีอาจผสมกับยางมะขวิดแบบโบราณ แล้วเขียนระบายลงบนปูนปั้น และใช้ทองคำเปลวปิดตกแต่งลงบางส่วนในจิตรกรรมด้วย อีกทั้งการใช้สีบนภาพปูนปั้นในวิหารวัดบางกะพ้อมจะมีการใช้สีที่สดใส เช่น สีท้องฟ้า ภูเขา สถาปัตยกรรม ต้นไม้ และชั้นสุดท้ายจะเป็นการเขียนสีภาพคน สัตว์ และส่วนละเอียดภายหลัง การเขียนสีในชั้นสุดท้าย ส่วนมากจะใช้เป็นสีผสม เช่น สีเนื้อ เสื้อผ้า และเน้นด้วยการปิดทอง สีที่ใช้ในภาพปูนปั้นมากมายสี เช่น ขาว ดำ แดง น้ำเงิน น้ำตาล เหลือง แดงชาด เขียวดั่งแซ และสีที่ผสมขึ้นอีกหลายสี อันเป็นแบบแผนวิธีการของการเขียนภาพในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กฤษฎา อรุณวงษ์ ณ อยุธยา. “๒๒๒ ปีของการพัฒนากรุงเทพมหานคร.” เอกสารในการสัมมนาเรื่อง ศิลปกรรมล้ำค่า: สมัยรัตนโกสินทร์ เสนอที่โรงแรมรอยัลซิตี้ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๙. (อัคราเนนา) ไกรนุช ศิริพูล. เที่ยววัดไทยในสมุทรสงคราม. กรุงเทพฯ : บริษัทนิวไตรมิเตอร์การพิมพ์ , ๒๕๔๗.
- ไชแสง ศุขะวัฒนะ. วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. งานวันพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประจำปี ๒๕๕๒ : พระนั่งเกล้ากับความป็นศูนย์กลางจักรวาลของวัดสุทัศน์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒.
- จารุวรรณ ขำเพชร.และคณะ. การศึกษาภูมิปัญญาช่างพื้นบ้าน กรณีช่างปูนปั้น โครงการจัดตั้งศูนย์อนุรักษ์วัฒนธรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๙), ๓๔๔๐.
- ธัชชัย ยอดพิชัย. “ลวดลายปูนปั้น : สัญลักษณ์แห่งสิริมงคลที่วัดแจ้งร้อน ธนบุรี.” เอกสารภาควิชาประวัติศาสตร์ ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕. (อัคราเนนา).

ธวัชชัย ปุณณลิมปกุล, “ปูนปั้นเขียนสีภายในวิหารวัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม,” ศิลปากร ๔๑, ๕ (กันยายน-ตุลาคม ๒๕๔๑) : ๑๑-๓๐.

น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], งานช่างศิลปกรรมในท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : บริษัท ประชาชน จำกัด, ๒๕๔๒.

นพรัตน์ ตาปานานนท์. “ประติมากรรมฝาผนัง ในวิหารพระพุทธบาทวัดบางกะพ้อม.” วารสาร ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (๒๕๔๘ – ๒๕๔๙): ๖๘ - ๗๓.

นพวัฒน์ สมพันธ์. ลายปูนปั้น งานช่างประณีตศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐.

นริศรานันต์ติววงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ดำรงราชานุภาพ.

สาส์นสมเด็จพระ เล่มที่ ๑๕. กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๕.

_____. สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๒๐. กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๕๐.

นันทนา ชุติวศ์, ดร. รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๓.

เน่งน้อย ศักดิ์ศรี. ม.ร.ว., สืบสานมรดกไทย. กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวัชร, ๒๕๑๗.

พรพรรณ จันทโรนานนท์. มิ่งไม้มาลีจีน เทพประจำดอกไม้และดอกไม้ประจำฤดูกาลของจีน. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๙.

พรพรรณ จันทโรนานนท์. ฮก ลก ซิ่ว โชค ลาภ อายุยืน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๗.

พระครูสมุทรไพศาล อารยธมโม, เจ้าอาวาสวัดบางกะพ้อม, สัมภาษณ์ ๕ สิงหาคม ๒๕๕๑.

พระศรีสุทนต์. ตำนานพระพุทธฉาย. กรุงเทพฯ : การพิมพ์พาณิชย์, ๒๕๔๕.

ภูธิปนิษฐ์ คงโกลนันทน์. ประติมากรรมปูนปั้น : สกulpture เพชรบุรี มรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าในสุนทรียะเชิงประติมากรรมปูนปั้น : สกulpture เมืองเพชรบุรี. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. ๒๕๔๙.

มณฑิรา ศุภลักษณ์. รอยพระพุทธบาทในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: บริษัท เอส. ที. พี. เวิลด์ มีเดีย จำกัด, ๒๕๔๒.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. พระพุทธปฏิมาสยาม. กรุงเทพฯ : บริษัทอัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๓

วัชร วัชรสินทร์. วัดพระเชตุพน : มัชฌิมประเทศอันวิเศษในชมพูทวีป. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๘.

วัดโพธิ์ มรดกทางวัฒนธรรมไทยและภูมิปัญญาไทยในวัดโพธิ์. กรุงเทพฯ : ๒๕๔๓.

วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร. กรุงเทพฯ : วัดราชโอรสาราม และศูนย์พุทธจักรปฏิบัติธรรม(วัดพระธรรมกาย). ๒๕๒๕.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. งานช่าง สมัยพระนั่งเกล้า. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๑.

ศิลปากร, กรม. ความรู้ทั่วไปในงานช่างศิลป์. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๔๕. (พิมพ์ในงานเปิดศูนย์ศิลปะและการช่างไทยวันอนุรักษ์มรดกไทย สิงหาคม ๒๕๔๕).

_____. ฝ่ายอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังและ ประติมากรรมติดที่. จิตรกรรมไทยประเพณี ชุดที่ ๐๐๑

เล่มที่ ๕ จิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. (กรุงเทพฯ : บริษัท ประชาชน จำกัด, ๒๕๓๗).

_____. ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ ๔ : วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, ๒๕๒๕.

“ศิลปกรรมล้ำค่า : สมัยรัตนโกสินทร์.” เอกสารในการสัมมนาเรื่องศิลปกรรมล้ำค่า : สมัยรัตนโกสินทร์ เสนอที่ โรงแรมรอยัลซิติ้ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๙. (อัครา)

ศรีศักดิ์ วลิตโกดม. พิพิธภัณฑ์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๕๔๑. (อัครา)

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน). สังคมและวัฒนธรรมชุมชนเขายี่สาร. กรุงเทพฯ :

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน), ๒๕๔๕.

สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์. สมุดภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดในจังหวัด สมุทรสงคราม. กรุงเทพฯ :

สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์, ๒๕๕๑.

สมใจ นิ่มเล็ก. “สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.”

เอกสารประกอบนิทรรศการและการบรรยายพิเศษ เนื่องในวาระครบ ๒๐๐ปีพระบาทสมเด็จพระ

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสนอที่มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ, ม.ป.ท., ม.ป.ป.(อัดสำเนา)

สมุทรสงคราม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสมุทรสงคราม. กรุงเทพฯ :

๒๕๔๒.

สมุทรสารโสภณ,พระครู. “ภาพจิตรกรรมฝาผนังนูน วัดบางกะพ้อม อำเภอมัทพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

๒๕๑๑.” ม.ป.ท., ม.ป.ป. (แผ่นพับ)

สมุห์ไพศาล อารยธมโม,พระครู. เจ้าอาวาสวัดบางกะพ้อม. สัมภาษณ์, ๕ สิงหาคม ๒๕๕๑.

สันติ เล็กสุขุม. จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ ๓ : ความคิดเปลี่ยน การแสดงออกก็เปลี่ยนตาม.

กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๘.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์.พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๙.

สุดารา สุฉายา. ประวัติศาสตร์สมัยธนบุรี. กรุงเทพฯ: สารคดี, ๒๕๕๐.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., ศิลปะในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๐.

สุรศักดิ์ เจริญวงศ์. สุนทรียะเชิงประติมากรรมปูนปั้น สกุลช่างเพชรบุรี ในสุนทรียะเชิงประติมากรรมปูนปั้น :

แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, วิถีจีน : ไทยในสังคมสยาม. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๐.